

ДОКУМЕНТИ

ЕДИН НЕПУБЛИКУВАН ДОКУМЕНТ ЗА ЕЛЕНСКО ОТ 1866 г.

Иван Топузанов

През 60-те години на ХХ в. османистът Борис Недков превежда и предоставя на музея в гр. В. Търново един документ със сигнатура НБКМ, д. 490. Той е озаглавен Сравнителна таблица за броя на ханетата, жителите мъже, размера на обработваемата земя и дворовете за 1866 г. в Еленско (ОИМ – В. Търново, Сп., инв. №78).

Почти половин век този документ остава непубликуван и неизползван. Изключително ценната информация, която се съдържа в него, ни кара да го публикуваме. Ето неговото съдържание:

1	2	3	4	5	6	7
село	брой ханета /домакин./	жители мъже	обработ. и необр. земя	размер дворове в дюнЮМ	обработ. и необр. ханета	двор на хане в дюнЮМИ
нах. Елена	524	1149	3999	1751	7,67	3,3
Расивелер	166	433	4413	2246	26,58	13,9
Марян	158	438	2922	1917	18,49	12,1
Руховци	134	377	3623	2062	27,03	15,3
Лакваран	159	398	2732	1737	17,18	10,9
Лазарци	168	449	4097	2025	24,38	12
Мийковци	163	478	4530	2698	27,79	16,2
Буйновци	163	451	4022	2547	24,67	15,5
Байрак	145	419	4622	2597	32,15	17,7

Султани	194	544	6761	3874	34,85	20
Дебрант	152	459	6594	2352	43,38	15
Драгийци	185	543	5157	2459	27,87	13,3
Шилковци	207	490	5226	2846	25,24	13,7
Зингиевци	126	336	3657	–	29,02	–
Бесилайрал	117	288	3989	–	34,09	–
Османлар	108	306	2935	–	27,17	–
Яковци	204	502	4749	–	23,27	–
Шейтани	137	334	–	–	–	–
Ечколар	93	217	–	–	–	–
Блъсковци	106	276	–	–	–	–
Костел	106	445	3562	1367	22,26	8,4
Чакали	212	258	5184	–	24,45	–
нах. Беброво	248	671	2321	1078	9,35	4,3

Заб. Данните от колонки 6 и 7 са наши изчисления.

От таблицата става ясно, че това са едни от първите статистически сведения за нахия Елена след административната реформа от 1864 г., когато градът е нахийски център от Търновската кааза на Русенския вилает. Тук фигурира и нахийският център Беброво, който също е създаден тогава. Това се дължи вероятно на турската административна практика българските села от бившата нахия Тузлук (в т.ч. и Беброво) да се числят административно към кааза Търново. В случая сведенията за с. Беброво като единствено чисто българско село са отнесени към чисто българската нахия Елена, но не е упоменато нито едно мюсюлманско село. Елена е спомената в турски документи като дервенджийско село в тимара на дворцовия паж Исмаил за първи път през втората половина на XV в. Вероятно селото възниква по това време или малко по-рано като дервенджийско, защото всичките му 61 домакинства са дервенджийски (Цветкова, 1972, 152–153).

В регистър за джидие от края на XVII – началото на XVIII в. към Елена са регистрирани 529 данъкоплатци, без да се споменава нито едно друго селище от района (Димитров, 1964, 187–189). Не се срещат в турски документи такива и в следващите векове, когато Елена

е част от кааза Търново. Едва в цитираната Сравнителна таблица от 1866 г. за първи път се срещат 21 селища от нахия Елена.

Неупоменаването на селища от Еленско в продължение на четири века обикновено се обяснява с липсата на документи, както е и за другите райони на Средна Стара планина – Габровско, Тревненско, Дряновско, Троянско. Обяснението обаче е друго. Според цитирания джизие регистър Елена в края на XVII – началото на XVIII в. трябва да има около 1530 жители (529 x 3) – изключително голямо население за това време. Според таблицата от 1866 г. жителите на Елена са 524 домакинства (ханета), или около 2600 души (524 x 5). Излиза, че за два века и половина – от средата на XV до края на XVII в., населението на Елена е нараснало с 500%, а за век и половина – от началото на XVIII до средата на XIX в. – по-малко от два пъти, при това в периода на най-интензивно икономическо развитие – Възраждането. Обяснение за това ние намираме в един факт, който не е стоял на вниманието на изследователите. Сведенията от края на XVII – началото на XVIII в. се отнасят не само за Елена, а за Еленско – територия с много ново-възникнали селища (колиби), които са смятани за махали на централното – Елена. Такава е административната практика очевидно от XV до средата на XIX в.

За това неслучайно във фермана и хайдутнамето за Еленско (Бобчев, 1915, 89) се определят границите на *”реченото село Елена с махалите му”*, които заграждат територия от Търновската подбалканска котловина на север, Тузлука на изток, билото на Балкана на юг и Къпиновския предел на запад. Едва след създаването на нахия Елена, освен обявяването ѝ за град, се споменават за първи път 21 селища. С техните жители населението на Еленската нахия става 10 857 души (без Беброво). Тази цифра напълно отговаря на темповете на увеличаване на населението в Еленско.

Веднага при изброяване на селищата от Еленска нахия прави впечатление тяхната големина – броят на ханетата (домакинствата) и броят на жителите – мъже. Те са неестествено големи за планински селища – от 93 до 194 домакинства, респ. жители. Толкова те нямат и десетилетия по-късно. Напр. с. Марян според таблицата през 1866 г. има 158 домакинства и 438 жители – мъже, а при преброяването през 1888 г. то има 143 домакинства и 353 жители мъже (Резултати, 1888,

8). През 1888 г. с по-малко домакинства и жители са всички селища, посочени в таблицата. И тук обяснението е същото. Към тези селища през 1866 г. са се числели други колиби, които са смятани за техни махали. Документи за тях от преди Освобождението няма. За тях научаваме едва от следосвобожденската статистика. Така към с. Марян са се числели махалите Радовци, Саровци, Ойчовци, Долни Марян, към Разпоповци – Мъжлевци, Черешов дял, Славовци, Стаматовци, Кринковци, Поп Димитровци, Кокуда. Към всяко от посочените села в Еленско са се числели от 4 до 14 колиби, наричани административно махали дори след Освобождението (Резултати, 1888, 6-11). За населението те обаче си остават колиби.

Така, ако таблицата от 1866 г. представя в Еленско селищна мрежа от 1 нахийски център – Елена и 21 села със съставни махали (колиби), следосвобожденската статистика представя Еленска околия (с присъединените от Бебровска нахия селища и тия от Търновската Подбалканска котловина: Къпиново, Миндя, Златарица) с 32 общински селища и 251 махали и колиби. Тази селищна мрежа е върхът при овладяване пространството на Средна Стара планина в тази ѝ част.

Тук демографският потенциал продължава да нараства и след 1866 г. Ако тогава тук живеят 4 014 домакинства с 10 273 жители, то през 1888 г. те са 6 841 домакинства с 36 749 души (Резултати, 1888, 11).

Таблицата предоставя възможност и за други демографски наблюдения – брой на домакинствата, брой на мъжете в едно домакинство, големина на домакинствата. Наблюденията в това отношение могат да се сравнят с наблюденията от статистиката до края на XIX и от XX в., която в това отношение е богата и точна.

Ценни в таблицата са сведенията за имотното състояние на балканджиите в Еленско, доколкото притежаваната земя – обработваема, необработваема и дворни места, е основен критерий за това. Трябва да се има предвид, че не са ни известни сведения не само за Еленско, но и за други краища на страната преди Освобождението, които да са публикувани. Това ги прави още по-ценни.

В колони 6 и 7 сме включили наши изчисления за средния размер на притежаваната от балканджийските семейства обработваема и необработваема земя и размера на дворовете в джонюми. От тях е видно, че едно домакинство в Еленско притежава от 17, 18 джонюма до 43,38

дюннома обработваема и необработваема земя и от 8,4 до 20 дюннома дворове.

На фона на тези средни размери за отделните селища, прави впечатление малкият размер на притежанията в нахийските центрове Елена и Беброво – съответно 7,6 и 9,3 на земята и 4,3 и 4,3 на дворовете. Това неминуемо се дължи на обстоятелството, че по това време тези селища са развити в икономическо отношение (занаяти, търговия) и със земеделие и животновъдство са се занимавали много малко хора. Малкият размер на притежаваните дворни пространства потвърждава гъстото застрояване на тези селища, което им придава вид на планински градчета.

Сведенията от таблицата, съчетани с други, отнасящи се до поминъка, архитектурата, движението на населението, сакрализиране на планинското пространство и т.н., могат да подкрепят резултатите от овладяване на планинското пространство, започнало през XV в. и добило завършения си вид през XIX в.

ЛИТЕРАТУРА

Бобчев, С. Ферман и хайдутнаме за Еленско. Сборник на българските юридически обичаи. Т. III, ч. II. Държавно право. С., 1915.

Димитров, Ст. и Р. Стойков. Социалната диференциация в сред селячеството в Търновско към края на XVII и началото на XVIII в. – ИИИ., Т. XVI–XV, 1964, 187–189.

Резултати от преброяване на населението в Северна и Южна България на 1-вй януари 1888 г., кн., XIV, С., 1888, 6–11.

Цветкова, Б. Обществено-икономическо развитие на Елена и Еленския край през епохата на Османското владичество. – ИОИМ – В. Търново, кн. V, Варна, 1972, 151–162.